

VLADIMÍR SERGEJEVIČ SOLOVIOV V ŽIVOTE A DIELE
ALEXEJA FIODORoviČA LOSEVA

K stému výročiu úmrtia V. Soloviova (1853-1900)

JÁN KOMOROVSKÝ, Trenčín

Vladimír Sergejevič Soloviov, ktorého sté výročie úmrtia si v tomto roku pripomíname, sa všeobecne pokladá za zakladateľa ruskej náboženskej filozofie, ojedinelého a jedinečného javu v dejinách myslenia. Svojou filozofiou všejednoty, bohočlovečenstva, svojou sofiológiou inšpiroval nejedného ruského intelektuála začiatku 20. storočia, doby obvykle označovanej ako "strieborný vek" ruskej kultúry, ktorý po istej prestávke nastúpil po "zlatom veku" 30-tych a 40-tych rokov 19. storočia. Hlavnou jeho črtou bolo prebudenie intenzívneho záujmu o problémy duchovnej, náboženskej a filozofickej povahy. Oproti materializmu a pozitivizmu v Rusku 2. polovice 19. storočia bola renesancia filozofie zjavne poznačená rozkvetom idealizmu a metafyziky. Ba čo viac, treba poznamenať, že v priebehu prvej štvrtiny 20. storočia sa tu z filozofie stala samostatná vedecká disciplína. Zároveň Soloviova poézia inšpirovala zrod ruského básnického symbolizmu A. Bloka, A. Belého, V. Ivanova a i.

Základný kameň renesancie ruskej filozofie položili práce V. Soloviova. Jeho filozofia mala vplyv na takých mysliteľov, akými boli P. Novgorodcev, S. Bulgakov, N. Losskij, N. Berďajev, B. Vyšeslavcev, P. Florenskij, L. P. Karsavin, A. F. Losev a do istej miery aj S. Frank. Väčšina týchto filozofov musela na príkaz V. Lenina v r. 1922 opustiť vlasť. V zahraničí obnovili svoju činnosť, v emigrantských vydavateľstvách publikovali články a knihy.

Doma, v sovietskom Rusku, zostali Pavel Florenskij a Alexej Losev. Obaja prešli trnistou cestou väznic a pracovných lágrov. Otec P. Florenskij zomrel mučeníckou smrťou na Solovkách. Po štyroch rokoch nútených prác bol 8. decembra 1937 popravený zastrelením. Jeho práca na budovaní sovietskeho štátu nebola nič platná, keďže nebola poznačená ateizmom a otec Florenskij nechcel zaprieť svoj kňazský stav. A tak z plejády filozofov "strieborného veku" vlastne zostal len Alexej Fiodorovič Losev, Florenského mladší súčasník a nepriamo aj jeho žiak, ktorý o ňom povedal, že nikdy nezradil sám seba, a keď prijal nejakú počiatočnú intuíciu kresťanského platonizmu, vynosil ju v sebe do konca svojich dní, až do svojej mučeníckej smrti ([1], 550).

Ako P. Florenskij, tak aj Alexej Losev si zachoval svoj čistý štít. Žil v rokoch 1892-1988. N. O. Losskij ho vo svojich *Dejinách ruskej filozofie* zaradil medzi ruských intuitivistov a charakterizoval ho ako vášnivého ctiteľa dialektickej metódy, ktorá v jeho štúdiách má povahu spojenia Hegelovej dialektiky (konkrétnej špekulácie) s Husserlovým eidetickým videním ([2], 310). Bol nielen filozofom, ale aj klasickým filológom. K jeho hlavným prácam patrí *Filozofia mena* (1927), *Dialektika umeleckej formy* (1927), *Hudba ako predmet logiky* (1927), *Štúdie z antického symbolizmu*

a *mytológie* (1930), *Dialektika mýtu* (1930). V roku 1930 bol zatknutý a odsúdený na desať rokov nútených prác na Belomorskom kanále, ale v r. 1933 ho bez obnovenia procesu prepustili a vrátil sa domov do Moskvy. V. V. Zeňkovskij vo svojich *Dejinách ruskej filozofie* napísal, že do roku 1953 Losev úplne zamĺkol ([3], 137). Nebola to celkom pravda. Losev sa síce utiahol do súkromia pred verejnosťou, ale táto doba bola vyplnená intenzívnou tvorivou prácou. Medziiným preložil dielo Mikuláša Kuzánskeho *O učenej nevedomosti*. Po roku 1953 vydal osem zväzkov *Dejín antickej estetiky*, práce *Antická mytológia v jej historickom vývine* (1957), *Homér* (1960), *Problém symbolu a realistické umenie* (1976), *Antická filozofia dejín* (1977) a početné obsiahle štúdie.

Osobnosť Alexeja Loseva však bola nadovšetko úzko spätá s dielom V. Soloviova. Bol jedinečným znalcom a interpretátor jeho filozofie všejednoty. Vladimír Sergejevič stál na začiatku i na konci jeho duchovne bohatého života. Jeho druhá manželka Aza Alibekovna Tacho-Godi, univerzitná profesorka, vedúca Katedry klasickej filológie Moskovskej štátnej univerzity M. V. Lomonosova vo svojom spomienkovom článku uverejnenom po smrti manžela r. 1988 napísala o mladom Losevovi, že "jeho upriamenie na myšlienku všejednoty uňho začalo už vo vyšších triedach gymnázia, keď ho upútali knihy francúzskeho astronóma a romantika Flamarióna, ktorého hrdinovia boli živými symbolmi jednoty človeka a univerza. Spisy V. Soloviova, ktoré dostal ako odmenu za výborný prospech pri prechode do 8. triedy gymnázia, upevnili tento pocit svetovej jednoty, poskytlí mu lekcii dialektiky, ideu syntézy konečna a nekonečna" [4].

Keď v r. 1915 mladý A. F. Losev dokončil filologické a filozofické štúdiá na Historicko-filologickej fakulte Moskovskej univerzity, bez váhania sa aktívne zapojil do filozofického života. Stal sa členom Psychologickej spoločnosti pri Moskovskej univerzite a Nábožensko-filozofickej spoločnosti V. Soloviova, ktorej členmi boli také osobnosti ako symbolistický básnik Vjačeslav Ivanov, ktorý mal na mladého Loseva zvlášť veľký duchovný vplyv, P. Florenskij, ktorého základná práca *Stĺp a potvrdenie pravdy* mu bola spolu s dielom V. Soloviova inšpirujúcim príkladom všejednoty a na celý život sa stala blízka jeho umu a srdcu, ďalej tu bol Jevgenij N. Trubeckoj, Nikolaj A. Berďajev, ktorý podporil prvé Losevove vystúpenia, bol tu aj Lev Šestov a iní ([5], 133).

A. Losev si po celý svoj život zachoval Soloviovo filozofický odkaz vo veľkej úcte, a to aj v čase, keď sovietska oficiálna ideológia nemala preňho dobré slovo. Ako je známe, V. Soloviov už v prvých rokoch po Októbrovej revolúcii upadol u komunistov do nemilosti a iniciatíva v tomto smere vychádzala od Lenina. Už pred revolúciou v knihe *Materializmus a empiriokriticizmus* poukazoval na spojitosť medzi "filozofickým čiernosotencom" Lopatinom a mysticizmom Soloviova a v článku *O Viechach* Lenin poznamenal, že "viechovci" potierajúci Belinského, Černyševského a Dobroľubova videli v Soloviovi jedného zo svojich predchodcov, ktorý tvrdil to, "čo tvrdia aj Viechy" ([6], 108). V liste z 9. novembra 1900 Lenin vyzval G. V. Plechanova, aby napísal kritický rozbor Soloviovej filozofie do prvého čísla časopisu *Iskra*, ale ukázalo sa, že Plechanov prečítal zo Soloviova len veľmi málo, asi dva-tri články vo *Vestníku Európy*, a to, pravda, nestačilo na napísanie Leninom požadovaného kritického rozboru Soloviovoho idealizmu ([7], 102). Preto za sovietskeho režimu sa o Soloviovi nedalo písať ináč než ako o tmárovi a reakcionárovi, buržoázno-

statkárskom publicistovi, nábožensky zmyšľajúcom idealistickom filozofovi, fideistovi a pod. Kto písal o Soloviovi pozitívne a pravdivo, pokladal sa za "falzifikátora dejín ruskej filozofie" a do tejto kategórie sa spravidla zarad'ovali takí zahraniční autori, ako boli Ludolf Müller, V. Szykarski, F. Muckermann, J. Pieper, E. Münzer, F. Heidmüller a i., a, prirodzene, predstavitelia ruskej náboženskej filozofie v emigrácii ([8], 388). Sovietskym ideológom a propagandistom zvlášť vadilo 8-zväzkové nemecké vydanie spisov V. Soloviova (*Werke*), ktoré vychádzalo v rokoch 1950-1980.

P. S. Novikov písal o otvorených pokusoch buržoázných kruhov Európy a Ameriky nanútiť bežnému čitateľovi idey cudzie naozajstným potrebám nás, ale pohodlné nepriateľom mieru a priateľstva medzi národmi ([9], 105). V akademickom vydaní *Dejín filozofie* v r. 1950 sa písal o pokusoch súčasnej buržoáznej filozofie zveličiť Soloviovu mysticizmus ako jeden z prejavov úpadku západného myslenia (10], 77). A. Galaktionov a P. Nikandrov vo svojich *Dejinách ruskej filozofie* síce zdôraznili konflikty, ktoré mal Soloviov s absolutistickou mocou a pravoslávnu cirkvou, prijímali jeho kritiku spoločenských neduhov, ale takého postoje podľa nich nijako neznižovali krajinú reakčnosť jeho filozofických a sociologických konštrukcií, ako jeden z prejavov šľachticko-buržoáznej reakcie ([11], 383). Ušlo sa aj A. Losevovi. Kaganovič vo svojom referáte na XVI. zjazde VKS/b/ venoval špeciálnu pasáž Losevovej *Dialektike mytu*, autora nazval "filozofom tmárstva", "reakcionárom" a "černosotencom", "naším najbezočivejším triednym nepriateľom" atď. ([5], 134).

Alexander Fiodorovič Losev, aj keď v staršom veku stratil zrak, mal jedinečný prehľad o situácii vo filozofii i o celkovom ideologickom dianí. Okrem toho mal takú skvelú pamäť, že dokázal formulovať svoje myšlienky a diktovať ich. Uprostred marxistických útokov na Soloviova i jeho vlastnú osobu vykresľoval si pravdivý obraz o Vladimírovi Sergejevičovi. To, čo v sebe vynosil za celé desaťročia, uložil do útlej knižičky *VI. Soloviov*, ktorá vyšla v r. 1983 vo vydavateľstve Mysl' v sérii *Mysliteli prošlogo* a ktorá mala pohnuté osudy.

16. júna 1983 Goskomizdat vydal výnos č. 254 *O hrubej chybe vydavateľstva Mysl'*. Táto hrubá chyba spočívala v tom, že vydavateľstvo vydalo knižku A. F. Loseva *VI. Soloviov*, ktorej autor vraj zveličil "prínos Soloviova do kultúry". Na základe tohto výnosu boli vedúci pracovníci vydavateľstva potrestaní a náklad knižky 60 000 výtlačkov bol určený na zošrotovanie. Našťastie prof. Losev sa to včas dozvedel a bez váhania ešte včas podal sťažnosť vtedajšiemu tajomníkovi KSSZ Andropovovi. Prekladateľka I. Ogorodnikovová a poetka J. Ševelevová sa v nemalej miere pričínili o to, aby vyššie vedenie vyhovel autorovej sťažnosti. A tak sa knižka o VI. Soloviovi nedostala "do šrotu", ale do vyhnanstva. Mohla sa predávať len v zapadlých poľnohospodárskych oblastiach Sovietskeho zväzu. Ale dosiahnuť zrušenie osudného výnosu sa nepodarilo. Naopak, výnos mal vplyv aj na určenie výšky nákladu pripravovaného dvojzväzkového vydania výberu zo Soloviovyh spisov [12]. Vyšiel len v náklade 30 000 exemplárov, kým napríklad Hegelova *Filozofia náboženstva* mala náklad až 175 000 [12].

Na tieto zásahy komunistickej moci prof. Losev odpovedal tým, že nadiktoval kapitálne objavné dielo *VI. Soloviov a jeho doba*. Rukopis bol odovzdaný vydavateľstvu

Progress dva týždne pred autorovým skonom. Vďaka gorbačovskej "perestrojke" kniha šťastne vyšla v r. 1990.

Význam tejto knihy je hlavne v tom, že život VI. Soloviova a jeho dielo podáva v realistických farbách. Už vo svojej predošlej knižke z r. 1983 Losev napísal: "Z teoretického hľadiska bol Soloviov idealista, ale zo spoločensko-politického hľadiska bude antihistorickou chybou, ak zabudneme na učenie V. Soloviova o hmote. Áno, duch je samozrejme uňho viac ako hmota. Ale hmotu chápe ako takú realizáciu ducha, ktorú sám duch potrebuje, aby mohol plnohodnotne existovať. Hmota je chrámom ducha. Hmota je nutne prekrásna, a krása je materiálna sila. V. Soloviov rád opakoval slová F. Dostojevského, že krása spasí svet... V. Soloviov bol fideista. Ale kto podal takú zdrvivú kritiku byzantsko-moskovského pravoslavia ako V. Soloviov? Táto kritika bola natoľko zdrvivá, že o nejakom publikovaní jeho príslušných prác v Rusku nemohlo byť ani reči. Tieto spisy sa tlačili v cudzine vo francúzštine a o ich prekladoch do ruštiny sa začalo hovoriť až po roku 1905." ([13], 3-4)

Alexeja Loseva najviac strhovala Soloviova koncepcia všejednoty. Keď ako sedemnást' ročný dostal na gymnáziu ako odmenu 8 zväzkov spisov V. Soloviova, jeho *Filozofické princípy celistvého poznávania* boli preňho objavom. Soloviov sa mu stal prvým učiteľom v dialektike konečná a nekonečná a celistvé poznanie s jeho všejednotou sa mu na celý život stalo základnou abecedou každého filozofovania. Ohromila ho jasnosť a dôkladnosť Soloviovoho myslenia a jeho logická stavba, zavše zachádzajúca do krajného schematizmu.

V rozhovore s J. Rostovcevom v r. 1987 A. Losev rozpovedal, ako ho v mladosti vzrušoval sám pojem "celistvé poznanie", ako nedočkavo dychtil pochopiť jeho podstatu. Soloviovo učenie o všejednote ho priviedlo k záveru, že všetko jestvuje vo všetkom. Každá jednotlivá vec je partikulárnym prejavom celého sveta ako celku. Preto svetu u Soloviova dominuje Boh. Vlastne zatiaľ to ešte nie je Boh, lebo najprv buduje logickú štruktúru, kde na vrchole sveta je **jedno**, tvorivé nič, ako hovorí Soloviov. Toto **jedno** nie je nejaká jednotlivá vec. Nemožno ju pomenovať ani ňou nemožno operovať tak ako s obyčajnou vecou. Ale pre Soloviova nič nie je nič, lež všetko. Každá podstata nesie v sebe aj **jedno**; každá vec je nejakou jednotkou. Losev v tom vidí dialektiku prvojedného; aj Soloviov to nazval učením o prvojednote. Pritom sa dištancoval aj od mystiky, lebo najskôr ho zaujala čisto logická štruktúra všejednoty. Keď však svoj systém ďalej rozpracoval, začlenil do tejto logickej stavby morálne, politické, národné, náboženské a iné momenty ([14], 698).

Soloviovu filozofiu celistvého poznania Losev vykladá a analyzuje takto: "Náš život, hovorí V. Losev, plný rôznych útrap, má ďaleko k všeobecnej blaženosti. Z toho však vyplýva, že človek nemôže v takom stave zotrvať a usiluje sa o nejaký šťastný cieľ. Ale usilovať sa o cieľ - znamená byť v stálom vývine, keďže stále zotrvávanie v nehybnom stave vylučuje každý cieľ."

Ale čo značí vyvíjať sa? Značí to, po prvé, byť niečím a byť týmto niečím vo všetkých momentoch svojho vývinu. A po druhé, znamená to, že každý bod vývinu prináša so sebou nejakú novosť, ktorá tu predtým nebola. Číra konfrontácia týchto nových momentov však opäť protirečí vývinu. Všetky tieto momenty musia byť od samého počiatku v nerozčlenenej podobe. A až potom, keď to, čo sa vyvíja, už obsahuje

v sebe potenciálne všetko to, čím sa neskôr stane, ako semeno rastliny potenciálne v sebe obsahuje už celú budúcu rastlinu, až vtedy je možný vývin vo vlastnom zmysle slova. Inými slovami, tento vývin musí byť životom a to čo sa vyvíja, musí byť živým organizmom čiže bytosťou.

Vymedziť pojem vývinu jasnejšie a jednoduchšie, než ho vymedzil V. Soloviov, sa vlastne nedá... V ďalšom V. Soloviov aplikuje túto vývinovú schému aj na dejiny ľudstva. Tieto dejiny sa uňho začínajú rodinou, ktorú chápe ako primitívny ľudský organizmus, ešte blízky k biologickému stavu, ktorý v danom prípade nazýva **ekonomickou úrovňou**. Oproti nemu stojí úroveň vývinu ľudstva, na ktorej namiesto čirej ekonomiky vzniká vzájomný styk všetkých ľudských indíviduí - to je politická úroveň; a napokon podľa V. Soloviova prichádza úroveň duchovného styku ľudí, ktorý nazýva **cirkvou**. Tak od primitívneho ľudského organizmu sa ľudstvo vyvíja až na úroveň cirkevnej komunikácie." ([14], 113)

Pre Soloviova sa cirkev stala vrcholným stupňom gradácie vývoja ľudstva, ktorý nazýva aj kráľovstvom božím, slobodnou teokraciou alebo mystickým telom Kristovým, ktoré sa má ku koncu čias prejaviť v celej svojej bohoľudskej plnosti. V tejto súvislosti V. Soloviov zvykne hovoriť o mystike či mysticizme. Ale pod predmetom mystickej filozofie Soloviov nerozumie "svet javov redukovaných na naše pocity ani svet ideí redukovaných na naše myslenie, ale živú skutočnosť bytosti v ich vnútorných životných vzťahoch; táto filozofia sa nezaobera vonkajším poriadkom javov, lež vnútorným poriadkom bytosti a ich života, ktorý je určovaný vzťahom k bytosti prvopočiatkovej". Losev hovorí, že Soloviov sa tu dopustil terminologickej nepresnosti, lebo v danom prípade ani zd'aleka nemožno hovoriť o mysticizme. Soloviov pod týmito pojmom chápe jednoducho všeobecnú organickú skutočnosť, ktorú, pravda, nemožno zachytiť ani metódami izolovaného empirizmu, ani metódami racionálno-ideového štruktúrovania. "O termíne 'mysticizmus' možno, ba treba diskutovať, ale o organickom chápaní všeobecnej skutočnosti diskutovať nemožno. Možno tvrdiť, že organizmus v bytí jestvuje na rozličnom stupni, nevynímajúc ani nultý stupeň. Ale popierať organizmus bytia vcelku - na to nie sú nijaké logické možnosti. Soloviovo-vský 'mysticizmus' je jednoducho téma bytia a života ako všeobecného a celistvého organizmu." ([14], 115)

Soloviovo-vská ekleziológia bola A. Losevovi blízka, ale chápal ju symbolicky. Miesto, kde sa podľa Loseva uskutočňuje priama symbolická komunikácia s Bohom, je Cirkev. Oblasťou energetického vzájomného pôsobenia Boha a stvoreného sveta je osobitný symbolický svet, do ktorého Losev zaraďuje znamenia, ikonu, sviatosť, obrad, milosť pomáhajúcu, dogmu, mýtus, zjavenie, posvätné dejiny, milosť posväcujúcu, mystérium, spásu, modlitbu a pod. ([15], 290-293). Losevove symboly sú tu vlastne "energie" východnej patristickej teológie, zvlášť apofatickej teológie Pseudodionýza Areopagitu a Gregora Palamu. Energie nie sú stvorené ani vytvorené "ex nihilo", lež odvekov emanujú z jednej podstaty Najsvätejšej Trojice. Je to prebytok božskej prirodzenosti, ktorá nemôže sama seba obmedziť [15]. Podľa Loseva pri priamej symbolickej komunikácii s Bohom sa človek maximálne zblízuje s božskými energiami vyjadrenými v triádach ako reflexie Najsvätejšej Trojice ([16], 57-59; [17], 886). Tieto symboly čiže energie spracováva fenomenologickou metódou blízkou husserlovskej koncepcii.

Myslenie A. Loseva ako osobitého stúpenca neoplatonizmu vykazuje aj veľa črt, ktoré ho zapájajú do soloviovskej tradície. Ako apofatik sa len zriedka zmieňuje o Bohu, ale v celom jeho filozofickom systéme je prítomný. Preto aj jeho príslušnosť k plejáde predstaviteľov ruskej náboženskej filozofie je len nepriama a zasluhovala by si hlbšie bádanie v tomto smere. Je však isté, že bol pod hlbokým vplyvom V. Soloviova a jeho filozofický systém plne ovládala živá intuícia všejednoty.

LITERATÚRA

- [1] MEŇ, A.: Mirovaja duchovnjaja kultura. Moskva 1995.
- [2] LOSSKIJ, N. O.: Istorija ruskoj filosofii. Moskva 1994.
- [3] ZEŇKOVSKIJ, V. V.: Istorija ruskoj filosofii, 2/2. Leningrad 1991. In:
- [4] Literaturnaja gazeta, 26. 10. 1988, č. 43.
- [5] GOGOTIŠVILI, L. A.: Rannij Losev. In: Voprosy filosofii, 1989, č. 7, s. 133.
- [6] LENIN, V. I.: Sočinenija, zv. 16. Moskva.
- [7] KOGAN, L. A.: K kritike filosofii VI. Soloviova. In: Voprosy filosofii 1959, č. 3.
- [8] ŠKURINOV, P. S.: K ocenke idealizma VI. Soloviova. In: Protiv sovremennyh fašsifikatorov istorii ruskoj filosofii. Moskva 1960.
- [9] NOVIKOV, P. S.: VI. Soloviov i jego zapadnogermanskije počitateli. In: Voprosy filosofii, XIII, 1959, č. 4.
- [10] Istorija filosofii, IV. Moskva, AN SSSR 1959.
- [11] GALAKTIONOV, A., NIKANDROV, P.: Istorija ruskoj filosofii. Moskva 1961.
- [12] GULYGA ARSENIJ: Vladimir Sergejevič Soloviov. In: Literaturnaja gazeta, 18. 1. 1989, č. 3.
- [13] LOSEV, A. F.: VI. Soloviov. Moskva 1983.
- [14] LOSEV, A.: Vladimir Soloviov i jego vremja. Moskva 1900.
- [15] LOSEV, A.: Absol'utnaja dialektika - absol'utnaja mifologija. In: Aleksej Fiodorovič Losev: Mif, čislo, suščnosť. Moskva 1994.
- [16] LOSSKIJ, V. N.: Očerok mističeskogo bogoslovija vostočnoj cerkvi. Dogmaticeskoje bogoslovije. Moskva 1991, s. 57-58.
- [17] GOGOTIŠVILI, L. A.: Kommunikativnaja versija isichazma. In: A. F. Losev: Mif, čislo, suščnosť. Moskva 1994.

Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc.

Rastislavova 23

911 01 Trenčín

SR